

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Силвия Атанасова Великова,

катедра „Методика на езиковото и литературното обучение и литературознание“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, доцент по 1.3. „Педагогика на обучението по ...“, на дисертационен труд за придобиване на научната степен „доктор“ по професионално направление 1.3. „Педагогика на обучението по ...“, научна специалност „Методика на обучението по съвременни езици“, с кандидат Благвеста Петкова Троева-Чалъкова – докторант на самостоятелна подготовка към ДП „Методика на обучението по съвременни езици“, Нов български университет

Дисертацията, представена от Благвеста Петкова Троева-Чалъкова, е на тема „Затруднения в четенето и писането на изучаващи английски език възрастни с дислексия на развитието“. Трудът е разработен под научното ръководство на доц. д-р Светлана Георгиева Димитрова-Гюзелева от Нов български университет.

Значимост на изследвания проблем в научно и научно-приложно отношение

Установено е, че дислексията е едно от най-често срещаните затруднения, свързани със способността за учене, което засяга от 1,5% до 11% от населението (IDA Assessment Guidelines, 2021). Няма точни данни от актуални и систематични изследвания за честотата на проявление на дислексията за България. Като се вземе предвид процентният диапазон от общата статистика обаче, може да се заключи, че това състояние е характерно за поне един или двама обучавани в клас от 26–30 ученици. Темата на дисертацията пряко резонира с изключително актуален проблем в образователната среда (както в България, така и в глобален мащаб) – разработването и прилагането на специализирани инструменти и методики за обучение, адаптирани към потребностите на обучаваните с дислексия.

Значимостта на изследваната проблематика е убедително обоснована от Благвеста Троева-Чалъкова в увода на дисертацията. Авторката стъпва на концепцията за приобщаващото образование (UNESCO, 2009) и за необходимостта от активно включване на всеки един ученик в образователния процес, както и за осигуряване на подкрепа и условия за разгръщане на неговия потенциал (с. 7). В този контекст тя отбелязва, че изследователският интерес към обучението на ученици с дислексия при усвояването на английски език като чужд е сравнително малък и ориентиран предимно към началното

училище. Недостатъчни са и емпиричните данни, които верифицират целесъобразността и ефективността на определени подходи и стратегии за преподаване на английски като чужд език на възрастни с дислексия.

В увода докторантката уместно коментира, че едно от съвременните изисквания към учителите по чужд език е да използват разнообразни форми за работа с ученици със специални образователни потребности (СОП). На практика обаче учителите не се чувстват достатъчно подготвени за прилагане на стратегии за диференциация и индивидуализация на обучението на ученици със СОП в масовото училище. Те не успяват или трудно намират начини да съобразяват учебните дейности с потребностите на „нетипичните спрямо нормите обучавани“ в класната стая. Настоящият дисертационен труд запълва една изследователска празнина в сферата на усвояването на английски език като чужд от лица с дислексия и предлага конкретни препоръки с висока теоретична и приложна стойност за обучението и самообучението на учащи с нарушения на способността за учене.

Структура на дисертацията

Трудът е написан на български език. Той е представен в респектирания обем от 356 страници и се състои от увод, пет глави, заключение, библиография и приложения. За онагледяване на представената в текста информация са използвани 19 таблици и 12 фигури. Приложенията са общо 11, разположени на 39 страници. В дисертацията е представен и терминологичен речник от 2 страници.

Дисертацията е с класическа структура, концептуално разгърната в логичната последователност от теоретично-аналитична към емпирично-приложна част. В увода авторката компетентно изяснява актуалността и значимостта на проблема в светлината на теоретико-приложните принципи на приобщаващото образование и спецификите на обучението на учащи с дислексия в българската образователна система. В първата глава на труда докторантката закономерно преминава към анализ на основните теоретични модели за развитието на уменията за четене и писане при лица с дислексия и задълбочено анализира научната литература относно същността и влиянието на дислексията върху изучаването на английски език. Във втората глава се разглеждат същността и проявите на дислексията, терминологията, етиологията и различните нива на прояви на това специфично нарушение на способността за учене. В третата глава се представя методическата рамка на практическото изследване, като се описват целите, участниците,

процедурите за събиране на данни, методите на анализ и етични съображения. В четвъртата глава се представят и анализират качествени и количествени данни, събрани чрез анкети, диктовки, устни тестове, писмени тестове и полуструктурирани интервюта. В петата глава, въз основа на анализа на резултатите от изследването, са предложени препоръки за преподаване на английски език на възрастни с дислексия. В заключението са обобщени основните постановки от дисертационния труд; коментирани са отговорите на изследователските въпроси и хипотези; очертани са приносните моменти; набелязани са някои ограничения и насоки за бъдещи изследвания.

Точно формулирани цели и задачи на дисертацията

В уводната част точно и ясно са формулирани целите на изследването. Проучва се естеството на специфичните проблеми при четенето и писането на лица с диагностицирана дислексия в процеса на изучаване или употреба на английския език. Подробно се дава информация за спецификата на представителната извадка – българи на възраст между 17 и 46 години, които са постигнали минимално ниво B1.1. по Общата европейска езикова рамка (ОЕЕР). Това несъмнено е един от приносите на предложения труд – с фокус върху възрастни българи с дислексия, усвояващи английски език като чужд. Систематично са изведени и дефинирани теоретични и практически задачи, които маркират последователен план за постигане на целта на изследването. Компетентно са формулирани предметът и обектът на изследването – затрудненията при четене и писане на английски език, които срещат възрастни българи с дислексия. Тези затруднения са проучени въз основа на емпиричните данни от тестовете и анкетите, подкрепени от разкази от първо лице на участниците. Изследователските въпроси са ясно и логично структурирани. Те целят да разкрият какви затруднения при четене и писане на английски език срещат възрастните с дислексия; какви фактори обуславят тези затруднения и какви стратегии биха били подходящи за педагогическата практика и процесите на четене и писане на английски език при възрастни с дислексия. Докторантката е формулирала широк набор от хипотези, които са адекватно обвързани с целите на изследването и с изследователските въпроси. Чрез тези хипотези дисертантката поставя на изследователска проверка предварителни твърдения, изведени от проучвания на солидна научна литература за обучението на лица с дислексия и по-конкретно – за чуждоезиковото обучение при възрастни с дислексия.

Степен на познаване на състоянието на проблема и съответствие на използваната литература на темата на дисертацията

В първите две глави от дисертацията авторката демонстрира впечатляващо висока степен на познаване на проблематиката на труда. В тях тя мащабно и прецизно очертава теоретичните параметри на изследването и операционализира основните променливи. В първа глава Благовеста Петкова Троева-Чалъкова се спира на множество водещи теоретични постановки за четенето през призмата на психолингвистични, социокултурни и образователни перспективи на грамотността. Сред тях са отразени тристепенният модел за развитие на четенето на Frith (1985); двупътният модел на четене/писане (Dual-route model of reading/writing); моделът „Основни принципи на четенето“ (SVR); моделът, базиран на интерактивната активация (Interactive Activation Model) по McClelland & Rumelhart (1981) и конекционистките възгледи за преработка. Подробно е коментирана теорията *The Simple View of Reading* (Gough & Tunmer, 1986; Hoover & Gough, 1990), прилагана при идентифициране и обучение на деца и младежи с дислексия и затруднения в ограмотяването (Rose, 2009). Докторантката обстойно дискутира *двупътния модел на четене (The Dual-Route Model of Reading)* (Coltheart et al., 1993; Coltheart et al., 2001; Coltheart, 2006), широко използван за аналитична рамка на грешките при четене, които се наблюдават при обучавани с дислексия и за категоризиране на субтипозете дислексия („фонологична“, „повърхностна“, „смесена“).

В теоретичната част се изясняват основни концепции за способността за четене. Тя се основава на процеси отвъд декодирането, както и на лексикалните знания и контекста на ниво изречение и свързан текст. Акцентира се на интерактивно-компенсаторния модел за обяснение на индивидуаните различия при формирането на умения за четене (Stanovich, 1980). Според този модел, когато един процес (напр. фонологичното декодиране) е нарушен, се активират други процеси (напр. на обработка на контекста), за да компенсират този дефицит. Това позволява на четящите, които изпитват с трудности при четене (като хората с дислексия), да използват разнообразни стратегии, за да постигнат разбиране на текста.

В прегледа на литературата, която представя теоретичните основи на писането, авторката е привлякла източници (Burt & Fury, 2000; Pollo et al., 2007), доказващи зависимостта на уменията за писане от развитието на уменията за четене. Съвсем

разбираемо формирането на уменията за писане е пряко обвързано с овладяването на правописа – основна трудност за лицата с дислексия. Спецификата на усвояване на правописа в майчиния език е представена чрез трите подхода към изучаването му – фонологичен, конструктивистки и статистическо учене (statistical learning) (cf. Pollo et al., 2007). В тази глава Благовеста Троева-Чалъкова сполучливо привлича т. нар. двупътен модел за усвояване на правописа (Houghton & Zorzi, 2003) и отбелязва мнението на Perfetti (1997), че „съвременното виждане за модела предполага по-скоро успоредно функциониране на двата пътя, които се конкурират или пресичат“ (с. 55).

В отделен раздел докторантката резонно се спира и на аспекти на овладяването на английския правопис в чуждоезиковото обучение. Позовавайки се на Dewey (1971, цит. по Helland & Kaasa, 2004), тя обяснява, че „сложният характер на английския правопис се определя от възможността 44-те фонемни в английския език да бъдат изписани по 561 начина“ (с. 56). В английския език няма директно съответствие между графемни и фонемни. Красноречив пример за това е възможността буквосъчетанието „ough“ да бъде произнесено поне по 8 различни начина (с. 56–57). Подробно са разгледани три метода за преподаване на английския правопис (по Йорданова и Кънева, 2014): холистичен, фонологичен и морфемен. Докторантката коментира тези методи и при интерпретацията на данните в емпиричното си изследване.

Особеностите на пунктуацията при учещи с дислексия авторката съотнася към междуезиковия трансфер (напр. грешки при изписването на маркера за притежание в английския език /' /), който се наблюдава и при нормолексици (лица без дислексия). Други особености се разглеждат като проявления, типични за дислексията – напр. липса на точки в края на изречението; отсъствие на главни букви в началото на изречението.

Добрата теоретична подготовка на докторантката проличава и във втората глава на дисертацията, в която Благовеста Троева-Чалъкова привежда внушителен обем теории от научната литература, за да осветли същността и проявите на дислексия. За целите на своето изследване авторката възприема термина на Матанова (2001) „специфични нарушения на способността за учене“ (НСУ), като уточнява, че с термина „дислексия“ обозначава дислексия на развитието, без да включва придобитата дислексия. Етиологията на дислексията дисертантката представя през постановките на няколко хипотези, включително хипотезата за фонологичния дефицит (Snowling & Hulme, 2011) и

аргументите на нейните противници (Castles et al., 2006; Тодорова, 2016), както и хипотезата за двойния дефицит (Double-Deficit Hypothesis) (Wolf & Bowers, 1999). Прецизно са набелязани проявленията на дислексията. В дискусията за особеностите на дислексията при възрастни Благвеста Троева-Чалъкова се позовава на Nergård-Nilssen & Hulme (2014), които „обозначават трудностите с правописа, плавното четене и декодирането като ключови за възрастните с дислексия. Те констатираат, че факторите, които разграничават правописните умения на възрастните с дислексия от уменията на нормолексичните пишещи, са предимно работната памет и фонологичното осъзнаване“ (с.153). Разгледани са и когнитивни фактори, които оказват влияние върху способността за четене. Те включват фонологичното осъзнаване, работната памет и бързото автоматично назоваване. Логично авторката насочва внимание и към въпроса „Дали дислексията на един език автоматично предполага наличието ѝ при втория език?“ (с. 91). На базата на разгледаните изследователски проучвания тя основателно заключава: „макар че мнозинството автори смятат, че можем да приемем такава преносимост, тя би трябвало да води единствено до взимане на информирани решения и подбор на подходящи техники за обучение. Милър-Гюрон и Лундберг (Miller-Guron & Lundberg, 2000) предупреждават за риска от погрешно взети решения при преподаването на чужд език, когато бъдат пренебрегнати заниманията по четене и редуцирани учебните ресурси в ущърб на учениците, на чийто майчин език е установена дислексия.“ (с. 91–92).

Много добро е решението на докторантката да обобщи предишни изследвания, които документират затрудненията на обучаемите с дислексия при изучаване на английски език като чужд. А също и да изведе и детайлно да представи общоприети препоръки с оглед на обучението на лица с дислексия, синтезирани и систематизирани въз основа на проучвания върху формирането на уменията за четене и писане на английски език като майчин.

От прегледа на научната литература в първата и втората част на труда проличава обширната информираност на докторантката по темата на дисертацията. В тях тя демонстрира своите умения да подбира и да синтезира широк спектър от научни и научноприложни тези и постановки, чрез които аргументирано изяснява възприетия терминологично-понятиен апарат и изгражда теоретичната база на труда си.

Коректност при цитирането на представителен брой автори

За целите на изследването си Благовеста Петкова Троева-Чалъкова коректно се позовава на впечатляващо голям брой автори. Списъкът с използвана литература (17 страници) се състои от общо 287 източника на английски, български и руски език. Обхванати са най-съществените трудове в областта, публикувани в широк времеви диапазон.

Съответствие на избраната методология и методика на изследване с поставената цел и със задачите на дисертационния труд

Дисертантката детайлно описва и убедително аргументира избраната методология на изследването. Критериите за подбор на участниците са строго определени: „1. Потвърдена дислексия от специалист (психолог или логопед), 2. Ниво на английски език минимум В1.1. по Общата европейска езикова рамка (ОЕЕР), 3. Минимална възраст 17 години.“ (с. 107).

Участниците са общо 15 (8 жени и 7 мъже), със средна възраст 27 години (в диапазона от 17 до 46 години). Нивата на владеене на английски език на изследваните лица са различни – 1 владее езика на ниво В1.2; 9 – на ниво В2; 4 – на ниво С1; 1 – на ниво С2. Поради нехомогенния характер на извадката докторантката разбираемо залага на качествения анализ на данните. Тя уточнява, че „количествени сравнения се извършват там, където съпоставката би открито специфичните въздействия на дислексията сред случаите като група и където сравнение между контролните групи от различни нива не показва зависимост на задачата от нивото на владеене на езика.“ (с. 108).

Своето изследване Благовеста Троева-Чалъкова причислява към т. нар. *изследвания върху множество случаи (multiple case study analysis)*, позовавайки се на Stake (2006). С обединителен признак или „феномен“ (*quintain*) – проявата на дислексията при изучаващите английски език като чужд при избора на разнообразни случаи или казуси.

Наличие на собствен принос при събирането и анализирането на емпиричните данни

От изчерпателно изложената в трета глава методологична рамка на изследването и от представените и интерпретирани в четвърта глава резултати от практическото изследване може да се направи категоричен извод, че докторантката притежава високо ниво на информираност относно изследователските методологии на „педагогическо-психологическа диагностика“ (по Бижков, 1999) – тип изследване, което според авторката

съответства на нейния труд. Това е изключително важно, за да се гарантира качеството на изследването и да се изведат достоверни заключения при проверката на формулираните хипотези. За целите на труда са използвани няколко инструмента: устен тест за четене на глас и писмен тест за четене и писане на английски език, анкета и протокол за полуструктуриран тип интервю. Тестовите са създадени според *Manual for language test development and examining: For use with the CEFR* (Council of Europe, 2011) и са съобразени с експертното мнение на изследователи и специалисти по дислексия. Методите на анализ включват уместно съчетание както на качествени, така и на количествени подходи: тематичен анализ и анализ на съдържанието по процедурата на Creswell (2012); статистически метод (Kruskal-Wallis H test и Mann-Whitney U test); анализ на грешките. Надеждността и валидността на изследването са строго контролирани чрез пилотиране на тестовите, оценяването им по критериална рамка и от втори проверител, експертна оценка и трангулация на инструментите за извличане на данни (анкета, тестове и интервю).

Описание на приносите

Справката за приносите отразява коректно действителните научни и научноприложни постижения на докторантката. Дисертационният труд изследва слабо проучена област, свързана с обучението по английски език за възрастни (българи) с дислексия. С приносна значимост е анализът на типовете правописни грешки при лицата с дислексия и при контролните групи според класификацията на Cook (1997), която е модифицирана и значително разширена, обогатявайки съществуващата база знания в областта. Сравнението на скоростите на четене показва по-бавно темпо при лицата с дислексия въпреки значителните им знания по английски език. С приносен характер са представените убедителни доказателства за необходимостта от индивидуализиран подход, т.е. на нужно е да се прави „индивидуална оценка на нуждите“ на обучаваните с нарушения в способността за учене, а не да се класифицират „според „диагнозата“ или етикета за съответното различие или нарушение (с. 290). Особено значима е констатацията за значимостта на личните преживявания и размисли на възрастните с дислексия за обогатяването на научните знания за техните обучителни трудности. В работата се акцентира и върху проблемите при четенето и писането на английски език, както и върху влиянието на социалната и семейната среда. Откроява се и проблемът с двойната дискриминация при лицата с дислексия (или друго нарушение) от ромски

етнически произход. Интересна и важна е констатацията, че не всички възрастни с дислексия предпочитат електронни носители за писане и четене, като предпочитанията зависят от вида и целта на дейността, а не от възрастта. Не на последно място, с оригинален научен и приложен принос са формулираните препоръки за обучение и самообучение по английски език на лица с дислексия, които представляват основа за бъдещи изследвания и за разработването на ръководство за работа с представената в труда възрастова група

Авторефератът е в обем от 69 страници и точно и вярно отразява съдържанието на дисертацията.

Публикации по темата на дисертацията и цитирания от други автори

Кандидатката е посочила 7 публикации по темата на дисертацията в различни научни издания: списания, доклади от конференции и научни сборници. В представената документация са отразени и 22 цитирания от български и чужди автори, което е показател за научния принос и за широкия отзвук на резултатите от труда сред научната общност в България и чужбина.

Мнения, препоръки и бележки

Настоящото изследване представлява ценен принос към теорията и практиката на четенето и писането на английски език като чужд при възрастни с дислексия. То ще бъде много полезно за всички, които се интересуват от проблемите на специфичните нарушения на способността на учене и специалните образователни потребности, свързани с дислексията. Поради тази причина препоръчвам, след известна редакция, трудът да бъде публикуван като монография, за да стане достъпен до по-широката аудитория.

Заклучение

С оглед на отчетените достойнства на дисертацията, които свидетелстват за задълбочените теоретични знания на докторантката и нейната способност за самостоятелни научни изследвания, смятам, че представеният за защита дисертационен труд има необходимите качества за присъждане на образователна и научна степен *доктор* на **Благовеста Петкова Троева-Чалъкова** по професионално направление 1.3. „Педагогика на обучението по ...“, научна специалност „Методика на обучението по съвременни езици“.

6 юни 2024 г.

Велико Търново

(доц. д-р Силвия Великова)